

crkva u svijetu

RAZGOVORI

CRKVA I RELIGIJA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Todo Kurtović, Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu. Izdavačka organizacija »Rad«, Beograd, 1978.

Frane Franić

Uvod

Todo Kurtović je jedan od prvaka jugoslavenskog komunizma. Trenutno vrši predsjedničku službu Socijalističkog saveza Jugoslavije, dakle jednu od najvažnijih političkih uloga u našoj državi, jer je Socijalistički savez, kako reče jednom zgodom neki visoki rukovodilac, »bistra voda, u kojoj se brzo uhvati svaka žaba«, tj. svaki »neprijatelj naroda«. Socijalistički je naime savez široka organizacija, kojoj je svrha da obuhvati čitav narod, vjernike i nevjernike, u cilju odgajanja i preodgajanja naroda u smislu stvaranja jedne nove humanističke civilizacije, civilizacije koja neće biti antiteistička, a ni teistička, nego marksistička. Iz toga se odmah vidi da je socijalistički savez masovna odgojna ustanova koju ne može ništa zamijeniti, a predvođena je Savezom komunista, kojemu je cilj da malo po malo, pedagoški i psihološki, marksizira narodne mase izbjegavajući frontalne sukobe, što neki komunisti, sektaški raspoloženi, nikako ne razumiju. To i jest glavni cilj knjige, po mom mišljenju, da komunističkim rukovodiocima pokaže metodu rada u našim jugoslavenskim uvjetima, metodu jednog, po dubokom uvjerenju autora knjige, najhumanijeg marksizma, humanijeg i od bilo koje filozofije i religije. Zato se knjiga jednako želi distancirati od tzv. »sektaša« marksista kao i od »klenikalaca« kršćana i drugih ekstremno religioznih ljudi. To su dva kamena međaša koje autor kroz čitavu knjigu drži jednako pred očima,

jer želi izbjegavati frontalnu borbu između ateista i teista. Mogli bismo reći, govoreći našim vjerskim jezikom, da autor želi da njegova partija i njegov Socijalistički savez kao i nova, nazovimo je eufemistički, humanističko-komunistička civilizacija, plove naprijed u svom povijesnom procesu čuvajući se i politizacije vjere i sakralizacije politike, stvarajući jedan čisto humani poredak, u kojem će vjera biti privatna stvar čovjeka tako da će ona sama po sebi, u promijenjenim društvenim uvjetima, nestati iz svijesti ljudi.

Pisac se trudi, od prve do posljednje stranice, da dokaže da njegova partija nije izdala autentični marksizam, nego mu je, poštujući naše ekonomske, kulturne i druge povijesne uvjete, ostala vjerna, a s druge strane, također, da nije podlegla ni izravnoj, borbenoj konfrotaciji s religijama i s Crkvama, kao neke druge partije, osobito albanska, niti je dopustila u svojoj praksi takve »bogomoljačke« kompromise, kao što su ih dopustile neke druge partije, osobito poljska i istočnonjemačka. Naprotiv, SKJ, prema najdubljem uvjerenju autora, sačuvao je sve slobode ljudske osobe, osobito sve vjerske slobode, u njihovoj cjelini, bolje čak nego kapitalistički režimi.

To su misli vodilje ove knjige, koja se inače doima kao jedan mozaik ideja ugrađen u četiri dijela u koja se dijeli knjiga. Da bi se ova knjiga bolje razumjela, treba uvijek imati na umu, da to nije neko filozofsko ili literalno, nego političko djelo, pa ga treba u tom smislu tumačiti. Ipak, treba naglasiti da je pisac u velikoj mjeri iskren, koliko se može u takvim stvarima biti iskren, i da prilično otkriva svoje karte. Naravno, ne govori kao što govori u svom Centralnom komitetu, kada se nađe pred vodećom skupinom toga Komiteta, niti se to može od njega očekivati. Stoga ćemo nastojati iz piščevih riječi shvatiti njegove misli, uspoređujući što je rečeno o istim problemima u raznim prigodama.

U prvom se dijelu knjige nalaze teoretske refleksije o odnosu Crkve i religije u našem društvu samoupravnog socijalizma. Taj je dio, koji obuhvaća 90 stranica, napisan za ovu knjigu i prvi put se u njoj pojavljuje. Sve ostalo u knjizi je već negdje izrečeno i objavljeno u tisku, a sada je samo raspoređeno i ponegdje nešto skraćeno da se izbjegne opetovanje, kojih je podosta i ostalo.

U II. djelu, koji obuhvaća 96 stranica, a nosi naslov »Teorijsko-politički aspekti«, dopunjuje se prvi dio s praktične strane, tako da je prvi dio više teoretski, a drugi pokazuje kako se ta teorija mora primjenjivati u praksi.

III. dio sadrži razne radove autora, osobito dok je bio predsjednik Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine, a obuhvaća 100 stranica pod naslovom »Iskustva«.

U IV. dijelu — pod naslovom »Politika Saveza komunista Jugoslavije i vjerske zajednice« — donosi autor na 87 stranica svoja izlaganja koja je podnio na vijećanju o djelovanju vjerskih zajednica u nas, održanom 6. lipnja 1977. u Političkoj školi SKJ »Josip Broz Tito« u Zagrebu.

U ovom našem kritičkom prikazu ne ćemo se držati rasporeda knjige, nego ćemo je pokušati prikazati prema predmetima o kojima govori.

1. Samoupravni socijalizam i marksistički ateizam

»Vjera u Boga u privatnoj sferi«, piše autor, »nikada se nije sukobljavala, niti će se sukobljavati sa marksističkom, socijalističkom orijentacijom saradnje i društvenim stremljenjima« (str. 24). »U našem političkom životu, nikada nismo prilazili ispitivanju šta je koga inspiriralo, već šta je ko korisno predložio i predlaže, odnosno čini« (str. 24). Autor se tokom cijele knjige trudi da dokaže kako je marksizam doduše ateističan i kako se marksisti ne odriču ateizma ni danas u ovim našim jugoslavenskim suvremenim prilikama, ali taj ateizam, prema autoru, nije bitan za marksizam, barem ne za njegovu politiku (str. 30), jer o filozofiji marksizma u knjizi nema mnogo govora, osim što autor donosi neke Engelsove i Lenjinove tekstove iz kojih se jasno vidi da je bilo kakav marksistički socijalizam nepomirljiv s bilo kakvom religijom. To bi bilo lako i nama ovdje dokazati, ali to nije cilj ovoga prikaza. Uputujem na doktorsku dizertaciju o. dra Špira Marasovića, obranjenu i tiskom djelomično izdanu u Zagrebu, koncem 1978. godine na zagrebačkom Bogoslovskom fakultetu, u kojoj se znanstveno dokazuje da u filozofsko-političkoj teoriji marksizma bilo kakvoj religiji nema mjesta, i na studiju o. Josipa Čurića objavljenju u *Obnovljenom životu*, br. 2. 1978, pod naslovom: »Religiozna kriza mladih i marksizam«, u kojoj se ne šteti naša katolička suvremena katekizacija, ali se istodobno tvrdi da je marksizam najradikalniji oblik ateizma koji je ikada postojao i koji može postojati.

Nas ovdje dakle zanima što autor kao jedan od odlučujućih naših državnika govori o marksističkom ateizmu u nas, u našoj političkoj praksi. On naime tvrdi da marksizam nije nikakva dogma, pa se bori protiv dogmatičara u marksizmu i u kršćanstvu, za koje kaže, da se između sebe mogu lakše složiti, nego pravi nedogmatski marksisti, s pravim nedogmatskim katolicima. U jednu riječ, autor se drži ortodoksnih marksističke hipoteze, koja se prihvaća kao jedina znanstveno dokazana teza, da naime »čovjek, odnosno društveni uslovi stvaraju Boga i religiju« (str. 36), pa prema tome da ne treba direktno dokidati religiju i Boga dekretima, nego da treba usmjeriti čitav napor u smjeru promjena društvenih uvjeta, koji kada se promijene mijenjaju i tu iluzornu društvenu nadgradnju i oslobađaju čovjeka od svih iluzija, među kojima je religija najgora. Autor prihvaća i ove Lenjinove postavke koje navodi u svojoj knjizi: »U odnosu na partiju socijalističkog proletarijata religija nije privatna stvar« (tj. religija je privatna stvar za državu, ali nije za partiju — op. moja). »Naša partija je savez svjesnih avangardnih boraca, boraca za oslobođenje radničke klase. Takav savez ne može i ne smije da se ravnodušno odnosi prema nesvjesnosti ili mračnjaštvu u obliku religioznih vjerovanja... mi smo osnovali svoj savez SDRPR, između ostalog upravo radi takve borbe protiv svakog religioznog zaglupljivanja radnika. Za nas idejna borba nije privatna stvar, nego općepartijska, općeproleterska stvar« (str. 313 s.) »I u tom, od srednjovjekovne plijesni očišćenom političkom uređenju proletarijat će provesti široku, otvorenu borbu za odstranjivanje ekonomskog ropstva, pravog izvora religioznog zaglupljivanja čovječanstva« (str. 315).

Naravno, kad to iskren političar čita i prihvaća, onda je razumljivo da to isto kaže otvoreno javnosti i da povede otvorenu borbu s religijom, kako ju je poveo Lenjin i još radikalnije Staljin. Ali ta formalna logika, koja godi umu, ne slaže se sa zakonima života. Stoga se ti tekstovi, koji ostaju kao potka marksističkoj politici, danas ne primjenjuju aristotelovskom logikom nego logikom života, stvaralačkom dijalektikom, u kojoj ne važi ono osnovno načelo skolastičke filozofije: »O istoj se stvari ne može s istoga stajališta u isto vrijeme isto tvrditi i nijekati.« Danas je u marksističkoj politici prema religiji ostvareno načelo dijalektike o »jedinstvu suprotnosti«, zato se je tu teško snalaziti i teško je tu nešto tvrditi, a da ti se netko ne može usprotiviti i reći ti da ne govoriš pravo, da »distoniraš«, itd. Stoga i u ovoj knjizi s razumljivim uvjerenjem mogu stajati ove dvije suprotne tvrdnje: »Naprotiv, politička linija marksizma i u tom pitanju (religije — op. m) je neraskidivo vezana s njegovim filozofijskim osnovama.« (str. 333), i: »Religije i religiozno niti možemo niti želimo dekretima da gonimo. A i kada bi se moglo, mi to ne bismo radili. To je u dubokom sukobu s našim shvatanjem... Mi ovako ne prilazimo religiji radi međunarodnog prestiža, kako neki ističu, već zbog naše programske orijentacije... U tom pogledu objektivno stvaramo uslove da crkvi ostaje samo ono što je crkveno« (str. 32).

2. Samoupravni socijalizam i klerikalizam

To bi se načelo moglo prihvatiti, po mom mišljenju, kada bi se dosljedno provodilo. Ali kod provođenja, osim tzv. sektašenja, postoje, opet kažem po mom mišljenju, dvije teoretske smetnje, koje kao da su potke našim zakonima. Mi, naime, kad vodimo dijalog s našim marksistima, a možda sam i ja to katkada rekao ili napisao, obično kažemo: Zakoni su dobri, ali PRIMJENA na svim razinama hramlje, slabo se provodi, ili krivo se provodi. Naši marksisti nam odmah to priznaju i svaljuju svu krivnju na pojedine sektaše, koji odgovaraju našim »klerikalcima«. Prema tome s jedne strane sektaši, s druge klerikalci bili bi uzrok svim teškoćama religije i Crkve u socijalističkom samoupravnom društvu; i to, donekle, i po našem priznanju.

Radi kvalitetnijeg dijaloga trebalo bi stvari pogledati dublje nego do sada, ali uvijek s jednakom ljubavlju. Ja sam bio pristaša dijaloga i citiran sam u ovoj knjizi s dosta simpatije, pa bih želio tu simpatiju sačuvati, ako mi bude moguće, a da ne žrtvujem istinu koju sada dublje gledam u našoj stvarnosti i koju se usuđujem javno iznijeti.

Moram odmah reći da sam iznenađen pojmom »klerikalizma« kako se tumači u ovoj knjizi. To je dinamičan i vrlo otvoren pojam, koji u ovoj našoj poratnoj stvarnosti — kada rastu generacije koje nisu doživjele bivše kapitalističke i fašističke režime, koje nisu sudjelovale ni u ratu ni u revoluciji — pomalo zamjenjuje pojmove »fašizam« i »klerofašizam«.

Klerikalizam u našem crkvenom žargonu označava obično tendenciju integrizma, tj. shvaćanje da se Božja vlast primjenjuje na Crkvu i na ostali svijet ne priznajući nikakvu autonomiju ovozemaljskih vredno-

ta. Na taj način klerikalizam znači želju i nastojanje Crkve i crkvenih ljudi za ovozemaljskom političkom vlašću. Čovjek tako ispituje savjest i misli, da je barem slobodan od toga grijeha, ako nije od drugih. Međutim, pošto pročita ovu knjigu, a možda i dva puta pročita, kao što sam ja učinio, onda dolazi do uvjerenja da se on pred očima jednog ortodoksnog marksista ne može opravdati ni od toga grijeha. Dapače, vjernik mora uvidjeti da se pred marksizmom neće moći još za vrlo dugo razdoblje od toga grijeha opravdati i da je to zapravo glavna zapreka sporazumijevanju između marksista i vjernika.

Evo kako se u knjizi, na raznim mjestima, opisuje klerikalizam: »Pod klerikalizmom podrazumijevam težnju vrhova crkve, bez obzira koje, da utiču na politički život i kulturni razvoj, odnosno da, kako to stoji u Političkoj enciklopediji, sebi obezbede rukovodeći ili značajan udeo u upravljanju javnim životom. Razumije se, u našim uslovima on se javlja u različitim vidovima, vrlo često i kao otpor revolucionarnim promjenama i politici bratstva... Treba ipak i ovom prilikom kazati da je kurs promjena i prilagođavanja crkava novostvorenim uslovima u našoj zemlji veoma evidentan, u novije vrijeme se i dalje razvija...« (str. 146). U svoj pojam »klerikalizam« autor ubraja: mistični, fanatični, čovjekomrzrački, fatalistički pogled na život i svijet (str. 37.). Samoupravni socijalizam i njegovo pravilno usmjeravanje jest brana protiv društvenih pojava, kao što su: tehnokratizam, nacionalizam, ultraljevičarstvo, težnja ka kapital-odnosu... i misticismu (str. 38). Klerikalizam se poznaje i po tom što promiče tezu o »ateističkom ništavilu« (valjda što naglašava da, prema ateizmu, čovječji individualni život poslije smrti svršava u ništavilu, moja op., str. 38). Neki klerikalci pokušavaju razvijati tezu da treba da vjernici ulaze u SKJ i da mu budu kvasac, ali to je velika zloporaba u kojoj se krije destruktivna kritika klerikalaca marksizma svih konfesija, osobito katolika (str. 51, s.).

Klerikalci kršćani se osobito poznaju po tom što razvijaju maglovitu nauku o kraljevstvu Božjem i o »jedinom spasitelju svijeta Isusu Kristu«, iako je jasno da je jedini spasitelj svijeta radnička klasa, a pod tezom o kraljevstvu Božjem se krije težnja da se zagospodari ljudima (str. 66, 351). Klerikalizam stoji na pozicijama privatnog vlasništva i buržujskog prava, a najčešće i fašizma (str. 69). Klerikalci stoje upravo i na pozicijama nerazrješivosti braka i tako ograničavaju slobodu čovjeka (str. 74). »Zato ni teza koja se protura — da 'vječito mlado hrišćanstvo može umornom starom kontinentu dati nove životne moći' — ne može izdržati kritiku, jer negira novo što se zbiva, politički atakira na socijalizam, djeluje klerikalistički i antiradnički« (str. 82). Stoga je razumljivo da su »cnkve pomagale Hitleru da istrebljuje narode« (str. 82). »Za istinskog je komunistu sila nužno zlo, on je upotrebljava, jer je u interesu novih društvenih odnosa u određenoj fazi razvitka, dok je za dogmatičara sila nešto prihvatljivo samo po sebi, trajno, u suštini njegovog dogmatskog shvatanja prava. Dogmatičari obećavaju praktično isto što i klerikalci; valja više gledati te međusobne sličnosti i povezanosti...« (str. 91). Dapače i »težnje ka neutralnoj školi, ka tradicionalnoj kulturi i sl. su težnje i produžetak klerikalističke akcije«.

Ima religioznih ljudi, s kojima prijateljuju neki komunisti, koji kažu, da će se ipak jednom religije, posebno kršćanstvo, sresti s marksizmom, tj. da će se s njim pomiriti (to bi bilo onda kada se marksizam odreče ateizma kao svoje bitne potke, op. moja), ali o tim ljudima, koje je već Lenjin odlučno odbio i neke protjerao iz Rusije (Berdjajev), kaže autor: »Kad je riječ o hrišćanstvu ili islamu, budizmu i sl., svedjedno, naš pogled na svijet se s njima ne sreće niti će se ikada sresti« (str. 289). Sve je to klenikalizam, to nastojanje oko pomirenja između religije i crkava s marksizmom. Takvo pomirenje nije u perspektivi marksizma. Naprotiv, u perspektivi marksizma je polagano iščezavanje svih religija razmjerno s razvojem samoupravnog socijalizma, tako da će »Religija, načelno gledano, postajati sve efemernija, ići će na margine i postepeno gubiti svoju moć. Ali mi je ne potcjenjujemo, u sadašnjoj fazi posebno« (str. 304).

»Posebno su za nas neprihvatljiva dva kursa odnosa prema religiji: radikalno nijekanje religije, kao npr. u Albaniji (gdje nema nijedne crkve ni džamije i gdje je zabranjen bilo kakav religiozni kult, a mogli bismo donekle reći da je nešto slično i u Kini, gdje doduše postoje crkve i biskupi, mise i pričesti, ali ti biskupi ne smiju nikoga krstiti ni vjenčati — op. moja) i bogomoljački kurs u Poljskoj i DR Njemačkoj, gdje se oficijalno priznaju vjerski blagdani i pravi mnoštvo drugih vjerskih kompromisa s crkvom« (str. 305). Dakle, o dozvoli svetkovanja Božića, kao da nema nikakve mogućnosti na liniji samoupravnog socijalizma, jer je to ocijenjeno kao bogomoljstvo zajedno vjerojatno, s procesijama, barem u gradovima, pohodima svećenika u tamnice, vojnim kapelanima, katoličkom akcijom itd., što bi se sigurno moglo možda smjestiti i u »mističizam«. U tom smislu piše autor: »U Partiji ne mogu biti religiozni ljudi, koji djeluje na toj osnovi. Ali mogu biti i religiozni ako ne djeluju religiozno, i to je njihova protivuriječnost... Ako u Partiju unose ono bogomoljačko, sasvim razumljivo, stvar se postavlja na drugi način« (str. 311), tj. morat će se odreći religije i ostati u Partiji ili izići iz Partije. Lenjin je rekao da se u toj perspektivi može primiti u Partiju čak i pop (str. 311). U srpsko-pravoslavnoj Crkvi klerikalizam zastupa manja grupa episkopa, a u katoličkoj grupa biskupa (str. 301). Reakcionarni klerikalci jesu oni koji ograničavaju vjerske slobode, a komunisti se bore da bi Crkva i vjernici bili doista slobodni, posebno od klerikalističkih floškula kojima obiluje dio vjerskog tiska i mističke propovijedi izrazite klerikalne naravi nekih svećenika i velikodostojnika (str. 332). Dobronamjernim svećenicima, vjernicima i velikodostojnicima moramo olakšati prilagođavanje našoj stvarnosti (str. 336. i drugdje). Klerikalizam se i reakcija očituju naročito u intoniranju potreba za klasnim pomirenjem, »što je praktički u našim uslovima težnja ka izolaciji komunista, antisocijalizam, pokušaj vraćanja na kolotečine starog društva, svojevrsno reakcionarno i kontrarevolucionarno djelovanje i povezivanje nacija na okup« (str. 359). Oni pak koji tvrde da ateisti i teisti u našem samoupravnom socijalističkom društvu nemaju ista prava i u praksi vrše »otvoren atak na samoupravne institucije i suštinu našeg samoupravnog sistema« (str. 372), a to su, u prvom redu, klerikalci i ostala politička i buržujaska reakcija. A »Teorije prema kojima su izdvajanje i tretiranje reakcionarnog klera štetni, u stvari, znače napuštanje klasne borbe i izraz su

težnje da se revidira naša politika« (str. 380) kao i tvrdnja da se protiv religije ne treba boriti, jer da će ona automatski nestati (str. 378). To su ustvari klerikalističke i pseudoliberalističke tvrdnje.

Klerikalizam se na razne načine očituje kod srpsko-pravoslavne dotično kod katoličke i kod islamske vjerske zajednice. U pravoslavnoj srpskoj crkvi prije rata pravoslavlje se htjelo nametnuti kao državna vjera, što je osobito došlo do izražaja u borbi protiv Konkordata i u nametanju blagdana sv. Save svim ostalim religijama u bivšoj Jugoslaviji. Toj crkvi je uvijek cilj: jedna država, jedna vjera; zato ona neće da prizna ni samostalnu makedonsku crkvu ni crnogorsku naciju.

Katolička crkva je, prema autoru, vezana uz Vatikan, koji prije rata nije volio staru Jugoslaviju zbog težnja da uspostavi podunavsku federaciju katoličkih država, a Konkordat je htio sklopiti da osigura privilegiran položaj Crkve u državi. Katolička crkva dakle, osobito u Hrvatskoj, uvijek je separatistička i ona se postavlja kao zaštitnica hrvatske nacije, zapravo kao jedina nositeljica hrvatskog nacionalizma. Stoga autor hvali Franu Franića — u stvari splitskog nadbiskupa — i na široko navodi njegove navode iz knjige »Putovi dijaloga« o tom predmetu (str. 340), tj. kaže da Franić jasno razlikuje nacionalnost od vjere, iako dodaje, da ti ispravni stavovi mogu imati i nacionalističku provenijenciju (tj. okupljanje Hrvata svih religija i ideologija). Autor hvali i Franićeve izvode o pravilnoj demokratizaciji pokoncilske Crkve (str. 342), njegova stajališta o pravednoj borbi za mir, koja borba označava borbu za ekonomsku i kulturnu jednakost u svijetu (str. 341). Autor još piše: »Sve se više čuju odstupanja od osude revolucije... U revolucijama se više ne vidi samo nasilje, niti se samo osuđuje klasna borba, bez obzira na razlike u prilazu revoluciji i u nejasnom traženju nekih autora tzv. autentične revolucije (tj. revolucije koja ne bi uključivala ateizam, moja opaska). Klasna borba se nekad čak otvoreno, a ponajčešće prikriveno priznaje, bez obzira što se često osuđuje ili što se traži i zagovara klasni mir, što zastupaju i neki autori kod nas, kao npr. Frane Franić« (str. 337). Ta misao je uzeta iz knjige *Putovi dijaloga*, Split, 1976., iz studije »Teologija i revolucija«. Naglašavam da nisam obrađivao »teologiju revolucije«, nego »teologiju i revoluciju«, što je važna nijansa, i to da sam nastojao ostati vjeran nauci pape Pavla VI. u tom predmetu.

Autor naročito govori pohvalno o katoličkim biskupima u Bosni i Hercegovini, počevši od nadbiskupa Alaupovića i Čekade do biskupa Čule i Pichlera, za kojega kaže da je bio u početku otporan, kao i Čekada pa i Čule, ali poslije da su postali pozitivni. Hvale se i BiH franjevci i njihovi provincijali, koji da bi htjeli izgurati biskupe i biskupske svećenike iz prijateljstva s državnim funkcionerima, ali isti ne smiju podleći tim pritiscima, nego treba da vode prijateljstvo jednako s franjevcima kao i s biskupima i njihovim svećenstvom (str. 224).

U BiH je bila vrlo negativna pojava, za vrijeme Austrije, stadlerovština, tj. služenje interesima Austrije (str. 287), a kod Srba, u turskim vremenima, služilo se turskom režimu i tako su episkopi i samostani sačuvali svoja feudalna imanja. Dapače, i obnova pečke patrijaršije nastala je

tako, jer je srpsko-pravoslavna Crkva povela srpske ratnike u boj s Turcima protiv Mađarske i uvelike pomogla Mehmedu Sokoloviću u okupaciji južne Mađarske. Tada je turski car, za nagradu, obnovio pečku patrijaršiju i učinio za prvog pečkog patrijarhu, pod turskim režimom, brata istog Mehmeda Sokolovića (str. 161).

Nije dakle sva povijest srpsko-pravoslavne Crkve bila mučeništvo, nego je ta povijest puna sebičnjaštva hijerarhije te Crkve, veli autor.

Klerikalizam u islamu u BiH i drugdje u Jugoslaviji očitovao se je u PANISLAMIZU prije rata, a očituje se i u sadašnjem trenutku. Ali su poglavari islama u Jugoslaviji sami uklonili te klerikalističke panislamske elemente iz svoje sredine.

U Sloveniji klerikalizam ima specifičnu povijest i specifičnu baštinu, jer su slovenski katolici prije rata imali svoju demokršćansku stranku, pa su oni uvijek skloni pravom pravcatom klerikalizmu, tj. žele dominirati na političkom i kulturnom javnom životu.

3. Samoupravni socijalizam i sektaštvo

U konfrontaciji s klerikalizmom razvija se i SEKTAŠTVO. Ono je nekada opravdano i razumljivo, jer nastaje kao reakcija na klerikalizam. Međutim ima u Partiji sektaša, koje treba osuditi i eliminirati. Autor piše: »Sektaštvo je izraz voluntarističkih težnji, raznih ambicija i nerazumijevanja uslova... To je svojevrsna otuđenost od života i čovjeka, vjera u dekret, vjera u sljepilo, uvjerenje u moć vlasti, a ne u narod... To je kulminiralo u onome što se zove 'staljinizam'« (str. 89). Sektaši smetaju vjerniku u ostvarivanju njegovih prava (str. 147). Nekim sektašima više smeta religija, nego političko neprijateljstvo, jer ne shvaćaju da će religija još dugo postojati i da religiozan čovjek gradi socijalizam (str. 217) i da može imati elemente oslobodilačkog socijalizam u sebi (str. 30). Na taj način sektaši religiozne ljude stvaraju neprijateljima socijalizma i države, a političke neprijatelje guraju u krilo Crkve (str. 217). Sektaši se protive da komunisti primaju za članove SK iz nekih zatvorenih radničkih sredina i religiozne ljude, a zbog svojih uskogrudnih principa, oni neće da budu članovi komisija za odnose s vjerskim zajednicama (str. 277), itd.

Sektaštvo komunista osobito dolazi do izražaja kod davanja dozvola za gradnju vjerskih objekata. »Ipak je sramota«, piše autor, »... da se negdje na lokaciju za vjerski objekat ili sl. čeka po dvadeset pet i trideset godina« (str. 283). Stoga se autor u toj, za marksizam delikatnoj materiji, ovako načelno izražava: »Ima krutih odnosa, posebno kad je riječ o izgradnji novih i opravci starih vjerskih objekata. Ako se radi o podizanju novih crkava, onda ćemo, razumljivo, postupati vrlo oprezno, odobrenja ćemo davati samo u onim slučajevima u kojima se to ne može izbjeći i gdje bi to izazvalo političku štetu. Takvi slučajevi zaslužuju da se pažljivo prouče i analiziraju, da se o njima međusobno konzultujemo, da se o njima upoznaju svi odgovarajući organi. Ali kad je riječ o popravci crkava, želim još jedanput naglasiti da nemamo nikakvog interesa da to sprečavamo« (str. 229). Autor navodi slučaj, koji se dogodio u Lušci Pa-

lanci, gdje je »omladina organizovano srušila crkvu, učitelj je izveden pred sud i sada opština treba da plati odštetu« (str. 245. s.). A treba se upitati s autorom: »Ko pravi crkve i džamije u Bosni i Hercegovini? Prave ih radnici. I oni donose odluke da li da se crkveni objekat gradi ili ne. Ti radnici su i za socijalizam« (str. 276). Autor dakle upozorava svoje sektaše na neželjene posljedice nezadovoljstva kod radničke klase, ako se odviše guše vjerski osjećaji koji dolaze do izražaja kod gradnje vjerskih objekata.

Sektaši se također ističu kod otpuštanja nastavnika zbog religioznosti. Autor je i na tom području fleksibilan, kao i svugdje. On prihvata cilj, tj. da nastavnici budu marksisti ateisti, ali do toga cilja treba doći postepeno. Inače ćemo imati nastavnike koji će potisnuti religioznost samo izvana, a u stvari imat ćemo ljude s dvostrukom ličnošću. Ako bismo sve takve ljude otpustili, koliko bi ih ostalo s jednom ličnošću, pita se autor. Za sada vrlo malo. Stoga treba biti realist, a ne sektaš. Jer mi se ne borimo »za naučni, odnosno materijalistični pogled na svijet zato da potisnemo religiju, nego da bismo potisnuli idealističke poglede« (od kojih je religija najgora vrsta — m. op.) (str. 286). Dakle, u otpuštanju religioznih nastavnika zbog religioznosti treba izbjegavati frontalnu borbu, kao i svugdje, i raditi postupno i na duži rok, stvarati vlastite marksističke odgojne kadrove, što se pruža mogućnost sada sa školom usmjerenog obrazovanja. Staljin je pokazao sektaštvo kada je nasilno dokinuo unijatsku Crkvu u Sovjetskom Savezu, Rumunjskoj i drugdje, gdje je mogao (str. 72).

4. Samoupravni socijalizam i obrazovanje

Obrazovanje mora biti permanentno: dok je čovjek živ, on se obrazuje. Za čovjekovo obrazovanje odgovorno je društvo i ono vodi o tome suverenu brigu. Temeljno i najvažnije obrazovanje provodi se u školi, koja je u isključivoj vlasti države, jer je Crkva rastavljena od države i od škole, kao i ostalih manifestacija javnoga života i potisnuta u privatni sektor. Ipak Crkva može imati svoja sjemeništa i držati vjeronaučnu obuku u okvirima zakona. Zakoni o održavanju vjeronaučne obuke nalaze se u Zakonu o vjerskim zajednicama, koji donosi jednostavno svaka Republika za sebe. Ti zakoni su slični, ali imaju neke nijanse i različito se provode u raznim Republikama.

Škola je dio naše stvarnosti. Tu treba povezivati teoriju i praksu. Prema školi prosuđujemo našu stvarnost i obratno. Dakle i naše zakone prosuđujemo prema našoj školi. U školi treba steći naučni pogled na svijet. »Ako čovjek stekne naučni pogled na svijet, bez obzira da li govorimo o religiji ili ne, on se emancipuje koliko je to u sadašnjim uslovima moguće« (str. 31). Neke obitelji smatraju religiju svojom snagom i obranom protiv zla u društvu. To mišljenje treba poštivati, ali se ne smije ostati pasivan prema njemu, jer nije naučno (str. 33). Marksisti moraju odgojnim sustavom nadvisiti ono što nudi Crkva u humanizmu i zabavi, tj. uopće u odgoju čovjeka i Crkvi ostaviti samo ono što je crkveno, to, naravno, znači samo obredno (str. 32). »Mi nismo za neutralnu školu, već

za školu u misiji radničke klase. I neutralna škola je klasna škola u našim uslovima. U stvari, to je škola (neutralna) koja proizvodi sa buržoaskim nasljeđem. Čemu bi to vodilo, poznato je. Poznato je, isto tako, da je to objektivno neodrživo, jer se vodi i klasna borba, odnosno radnička klasa u nas ima pozicije vlasti... Borba za novu školu ne podrazumijeva borbu protiv religije kao takve... Škola će omogućiti emancipaciju ljudi mnogo više nego demistifikacija religijskih dogmi, odnosno tzv. verbalno deblokiranje okova religioznih emocija koji su, kako neki kažu (a autor se, vidi se, s njima slaže, op. moja), smetnja u formiranju socijalističke svijesti« (str. 33). Svaki omladinac, vjernik ili koji ne vjeruje, može biti član socijalističkog saveza omladine, koji treba da »utiče i na omladinu u samim vjerskim školama« (str. 36). Neki marksisti, posebno oni u Italiji, govore da kršćanstvo neće nikada iščeznuti. Mi imamo drugačije iskustvo, kaže autor, koje nam kaže, da nije istinita ona riječ, da je svaka duša po naravi kršćanska. Jer kršćanstvo kod nas pomalo iščezava stvaranjem povoljnih uvjeta za to iščezavanje, posebno u školama (str. 51). Crkva se danas bavi odgojem djece u dječjim vrtićima, ali i to mora prijeći u društveni sektor otvaranjem dovoljnog broja tih vrtića u društvenom sektoru (str. 183). »Religioznosti se ljudi oslobađaju uporedo s razvitkom socijalizma i u mjeri u kojoj se socijalizam kao svijest i praksa razvija« (str. 300). »Socijalistički proces spontano teži k ateizmu, jer istinski socijalizam već sam po sebi oslabi čovjeka« (str. 300), a to, međutim, ne isključuje političku, kulturnu i drugu borbu. Ali je DIREKTNA BORBA protiv teizma nenaučna i nepedagoška u uvjetima socijalizma (str. 300). »Iluzija je da će se ikada moći pomiriti religija i nauka« (str. 336). Buržujski ateisti su također protiv socijalizma. Takvi su ateisti »tražili podršku reakcionarnog dijela klera... posebno u oblasti borbe za neutralnu školu, klerikalci žele da unesu borbu za vlast i restauraciju kapitalizma« (str. 351).

U Programu SKJ o obrazovanju omladine piše da je »prihvatanje osnova naučnog, materijalističkog pogleda na svijet« osnovni cilj obrazovanja. To je osnovni cilj obrazovanja čitavog društva. Tome cilju služi ne samo škola nego sva sredstva javnoga priopćavanja i čitav javni život. Taj cilj se postizava u nas na specifičan način, na način jugoslavenskog socijalizma kao posebnog puta samoupravnog socijalizma u komunizmu.

Taj cilj je osnova i svih naših zakona. Nije to samo pitanje primjene zakona, nego je taj cilj DUŠA SVIH ZAKONA.

Autor misli da je Koncil prihvatio i priznao »odvojenost crkve od države« a time uključno i od škole i od svih manifestacija javnog života. Autor misli na APSOLUTNU odvojenost, što je pogrešno; radi se naime o relativnoj odvojenosti Crkve od politike, iako se politika i čitav javni život mora kretati, prema Koncilu i prema evanđeoskom moralu, u okvirima Božjih zapovijedi. Jer nije dozvoljeno, apsolutno nikada, ni u politici, ubiti nevinoga, lagati, ili uskratiti pravo građaninu jednakopravni pristup svim materijalnim, kulturnim i političkim dobrima, službama i pravima građana zbog različitosti vjere ili ideologije, boje kože itd. (str. 366). Autor smatra kard. Stepinca najvećim nosiocem klerofašizma u nas,

a za one koji ga pravdaju i istodobno priznaju sadašnji poredak samoupravnog socijalizma, drži da se nalaze u protuslovnom položaju (str. 366).

5. Samoupravni socijalizam i ekumenizam

Ekumenizam je, prema autoru, borba za ujedinjenje Crkava. Marksisti prema tome i takvome ekumenizmu ne bi imali ništa protivno. U stvarnost takvog ekumenizma autor duboko sumnja. On drži da su Crkve danas povezane s blokovima koji s njima manipuliraju pod krinkom ekumenizma. Pri tome se Crkve npr. okreću protiv eurokomunizma u Evropi, što dokazuje, prema autoru, njihovu blokovsku povezanost. Na taj način i naše dvije Crkve, Katolička i Pravoslavna, bivaju manipulirane, pod vidom ekumenizma, te ih se koristi »kao centar otkupljanja za račun tog i takvog inostranstva« (str. 375). Na toj crti pojedine vanjske Crkve dijele Jugoslaviju prema vjerskoj pripadnosti i sugeriraju da se razvijaju nacionalne tradicionalne vrednote. To je miješanje u unutrašnje stvari naše države. Tako se vladaju franjevci u Chicagu, pravoslavne Crkve u SAD i pojedini svećenici koji dolaze u dodir s našim radnicima u inozemstvu.

Iako je ekumenizam vjerska pojava po sebi, autor misli da u stvari biva politiziran. Stoga ekumenizam, kao i sve vjerske pojave, dolazi pod marksističku kritiku koju mora s mukama izdržati.

6. Samoupravni socijalizam i profesionalna društva svećenika i teologa

Mora se uvijek držati na pameti da marksizam nije salonska filozofija, nego filozofija života i da stoga za njezino razumijevanje više odlučuje praksa, nego teorija. Osobito u tome nisu odlučne političke deklaracije koje služe samo za pojedine faze marksističke društveno-političke i kulturne permanentne revolucije. Marksizam nije bitno ni pokret koji hoće da se izgradi što više asfaltiranih putova i tvornica, da se tako socijaliziraju proizvodna sredstva, transport, velika trgovina i sva velika kulturna dobra. Marksizam je OSLOBODILAČKI POKRET koji hoće da čovjek postane svoj gospodar, da zagospodari prirodom, prirodnim silama, da zagospodari i samim sobom prihvaćajući etiku čistog humanizma, bez nekog diktata s neba ili sa zemlje. Marksizam želi stvoriti novu civilizaciju sa slobodnim čovjekom, čija će svijest biti oslobođena od svih iluzija, od kojih je najgora religijska. To je cilj, a putovi su različiti.

Kada bi se marksizam odrekao toga cilja, onda to ne bi bio marksistički socijalizam, nego neki drugi socijalizam, jer je socijalizam postojao i prije Marxa, a Marx ga je samo obogatio. Tako bi marksizam postao samo jedna etapa, doduše vrlo važna, u stvaranju socijalizma u svijetu, dotično u socijalizaciji svijeta. Čini se da posljednji pape takav razvoj i predviđaju i mi ne bismo imali ništa protiv takvog modela mišljenja. A baš u korist takvog stvarno humanističkog socijalizma koji bi se trebao razviti u budućnosti, mi kao kršćani, ako smo kršćani, moramo čuvati i unapređivati vjersku, kršćansku, dotično ostale religije, religijsku svijest u

našem društvu. Religije i Crkve ne bi se nikako smjele sa svojim pastoralnim radom i svojom teologijom staviti u službu izgradnje sadašnjeg (ateističkog) samoupravnog socijalizma, od njega bi se morale jasno distancirati u svom javnom životu svojom religioznom sviješću kao bitnim elementom, makar nam to marksisti u sadašnjem času nazivali bogomoljačkim elementom, misticizmom ili čak klerikalizmom. Tim se nazivima ne smijemo dati uplašiti. Pri tom se moramo čuvati svakog pretjerivanja, svakog politiziranja vjere, u bilo čiju korist, svakog ANTI-komunizma i bilo kojih ANTI, tj. nekršćanske mržnje bilo protiv koga, jer je ljubav, pa i prema najvećem neprijatelju, dotično raznomišljeniku, najefikasnije je, i zapravo jedino efikasno sredstvo, na dugi kurs, za izgradnju novoga čovjeka i novoga društva.

U zagrebačkom *Vjesniku*, 15. srpnja 1978, nalazimo popis svih društava svećenika, bogoslova ili teologa, organiziranih na temelju profesionalnosti pastoralnog ili teološkog rada, ali na čisto laičkoj osnovi, koja je otcijepljena od hijerarhije u svojoj egzistenciji i radu. Ta društva su dio samoupravnog socijalističkog društva tako da imaju i u svojim statutima zapisano da će se ravnati po načelima toga socijalizma. Ta dakle društva i njihov tisak nisu crkvena po njihovoj vlastitoj definiciji, nego laička, društvena.

U spomenutom popisu nalazimo ova takva katolička društva u Jugoslaviji: Društvo katoličkih svećenika SR Hrvatske; Staleško društvo istarskih svećenika »Sv. Ćirila i Metoda«; Slovensko duhovničko društvo; Ćirilsko društvo slovenskih bogoslova; Udruženje katoličkih vjerskih službenika u SR Bosni i Hercegovini; Udruženje katoličkih svećenika u SR Crnoj Gori; Udruženje katoličkih svećenika u SR Srbiji; Teološko društvo Kršćanska sadašnjost. *Vjesnik* donosi i izvještaj o održanoj sjednici koordinacionog odbora tih društava, za koju kaže da je bila održana »nedavno«.

Što piše autor o tom zanimljivom fenomenu te vrsti društava učlanjenih kao društva u savez samoupravnog socijalizma na radnoj platformi istoga socijalizma?

U posebnom poglavlju autor donosi dio svoje diskusije na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja iz 1958. On kudi don Andriju Majića koji je u Hercegovini zabranio Udruženje katoličkih svećenika, a hvali dra Petra Čulu što je »tolerantan prema istim udruženjima« (str. 196). Tu se daje ocjena biskupa, provincijala i svećenika sa stajališta kako se isti odnose prema Udruženju. Autor uglavnom hvali biskupe, a za svećenike kaže da od 370 svećenika ima 150 reakcionara, 50 kolebljivih, 70 boraca za Udruženje i socijalizam, a u samom Udruženju da ima 208 članova. Osobito hvali dra fra Karla Karina, franjevca. Ta su Udruženja najpogodnije tlo gdje se vrši diferencijacija među svećenstvom, ali ne valja zatvarati vrata ni onima koji su ostali izvan udruženja, treba i s njima razgovarati, treba i na njih vršiti utjecaj, kontaktirati sa svima. Svećenici iz društava treba da budu, malo pomalo, odgojeni tako, »da sami osude i osuđuju negativne manifestacije nekih svećenika« (str. 204). I provincijali su vrlo pozitivni, ali hercegovački bi provincijal Mihaljević, kaže autor, želio suradnju s Državom kroz službene institucije Crkve, a bez Društava. To se Mihaljevićevo mišljenje čini autoru zanimljivim

(str. 202). U svom referatu s naslovom »Naša politika i vjerske zajednice« autor 1960 piše: »Prema informacijama kojima raspoložemo, biskupi će svim silama nastojati da sačuvaju punu monolitnost klera i da u ime klera kao cjeline — kada nađu za potrebno — budu u kontaktu s organima vlasti. Na toj liniji oni će nastojati da likvidiraju Udruženje katoličkih svećenika. Mi se moramo boriti da se Udruženje svećenika sačuva, ali — istovremeno — i tražiti oblike za suradnju sa biskupima. Na svaki negativan potez biskupa u vezi s Udruženjima treba odlučno reagirati« (str. 275). U našem društvu »pojam članstva u Udruženju se afirmisao kao sinonim spremnosti za suradnju, odnosno sinonim za rodoljublje rimokatoličkih svećenika... Bilo bi štetno zanemariti činjenicu da i među svećenicima van udruženja ima ljudi koji su za dobre odnose i suradnju s organima vlasti« (str. 240). »Udruženje je glavni vid izražavanja diferencijacije klera u bosanskohercegovačkim uvjetima« (str. 283). G. 1977., dne 6. i 7. lipnja, održava se savjetovanje SKJ u odnosu na fenomen religije pa autor na tom savjetovanju izjavljuje: »Sve uspješnije se vrši samoizolacija reakcionarnog dijela klera, pogotovo reakcionarnog dijela vrhova hijerarhije« (str. 296). Autor izražava mišljenje, na spomenutom savjetovanju, da svećeniku ne treba uskratiti ni jedno građansko pravo, kao što su prava na zdravstveno i starosno osiguranje itd. (str. 319). »Moramo ustati protiv reakcionarnog ponašanja dijela crkvene hijerarhije i pokušaja onemogućavanja takve djelatnosti sveštenika u udruženjima« (str. 325). I ta je izjava dana na navedenom savjetovanju. Očito je da autor ne pravi razliku između termina »udruženje« i »društvo« kao ni između »profesionalno« ni »staleško«, a neka društva nemaju u svom naslovu ni »profesionalno« ni »staleško«, pa ipak se ubrajaju u ta društva zbog sadržaja svojega rada.

Autor je još upozorio, na istom savjetovanju, da su za vrijeme »euforije« htjeli dokinuti »društva«, ali da je to bilo na liniji »pokušaja tolerisanja crkve na starim pozicijama i pritiska pojedinih reakcionara« (str. 326); za autora su ta društva nezamjenjiva i bitna mjesta za diferencijaciju klera (str. 326).

Zaključak

Time bismo završili prikaz ove knjige u kojoj se autor političar i državnik Todo Kurtović pokazao iskren i tolerantan prema vjerskim zajednicama i Crkvama, koliko mu je god njegov marksizam to dopuštao. Ako uzmemo u obzir i konkretna rješenja koja je autor donosao kao predsjednik komisije za odnose s vjerskim zajednicama BiH, osobito na području izgradnje vjerskih objekata, onda njegova tolerancija dobiva još više na vrijednosti.

Mi možemo biti zahvalni autoru na njegovoj knjizi, jer nam s njom mnoge stvari postaju jasnije, kako sam pokušao, koliko sam mogao, objektivno prikazati.

Neka mi bude dopuštena jedna subjektivna opaska. Ostajem pri svemu što sam napisao u knjizi »Putovi dijaloga«, Split, 1976. o našoj i svjetskoj socijalističkoj stvarnosti kao i o Protokolu potpisanom između Vatikana

i SFRJ 1966. u Beogradu, a koji sam u našem tisku prvi bio pozdravio kao globalno pozitivan čin, ukoliko je nagovijestio miroljubivo rješavanje problema između jedne socijalističke države marksističkog tipa i Crkve. U jednom budućem Protokolu trebalo bi po mom mišljenju uključiti i ove točke s obzirom na osnovne slobode vjerskih zajednica i Crkava:

— Odstranjenje u praksi svih pritisaka i zapreka na području vjerskog obrazovanja.

— Prestanak društvene diskriminacije vjernika koji pohađaju crkvu a koji zbog toga ne mogu u društvu postići važnija mjesta (jer nemaju »moralno-političku podobnost«).

— Mogućnost odgoja djece i mladih u vjeri ili ideologiji roditelja, tj. da se ne nameće u školi ateistički, a ni teistički, odgoj djeci roditelja koji takav odgoj ne žele za svoju djecu.

— Pravo na slobodniju informatiku i da bi vjerske zajednice i Crkve mogle imati udio u radio-televizijskim emisijama.

— Mogućnost da se vrši duhovna asistencija u svim bolnicama (sada je naime to u nekim bolnicama zakonom tih bolnica zabranjeno) i zatvorima (što je posvuda u Državi onemogućeno).

— Pravo da se dobiva dozvola za gradnju novih vjerskih objekata i u novim dijelovima gradova, i u novim gradovima, koji prije rata nisu postojali, a ne samo na popravak dotrajalih ili oštećenih vjerskih zgrada.

— Dozvolu svetkovanja Božića.

Razumijem iz knjige, da bi neke od tih zahtjeva autor odobrio, da bi neke svrstao u bogomoljačke ili mističke, neke označio vraćanjem na stare pozicije Crkve, a neke vjerojatno žigosao kao klerikalistične. Ipak su to osnovne slobode DUHOVNE CRKVE, koja je depolitizirana i koja se bavi izgradnjom kraljevstva Božjega slaveći Boga i spasavajući duše a sve ostalo smatra doduše svojim zadatkom, ali drugotnim, kao što je briga za društvenu pravdu i mir u svijetu, i slično.

Kada će se takav budući Protokol potpisati i da li će se uopće ikada potpisati?

Ne želim biti prorok, ne želim biti ni crkveni političar, jer to spada na papu. Ali kada dođe do potpisivanja takva Protokola, a želim biti optimist pa u to vjerovati, to će značiti pomirenje između samoupravnog socijalizma i vjerskih zajednica i Crkava, a to neće biti uskoro, to zahtijeva jedno novo povijesno razdoblje. Dotle Crkva kako se čini, po želji Svete stolice, želi mirne odnose sa zemljama socijalističkih režima, posebno s Jugoslavijom s kojom ima i redovite diplomatske odnose pa se tu pretpostavljaju i redoviti kontakti i suradnja. Ali Crkva i u ovoj situaciji mora čuvati svoj identitet i ne smije stavljati svoj pastoralni i teološki rad u službu bilo koje politike; ona mora i egzistirati i raditi kao hijerarhijsko društvo, ujedinjeno u jedno mistično tijelo Kristovo, organski povezano Duhom Svetim i milošću iznutra, a organizacijskim vezama, izvana, kako je to Krist u bitnim crtama uredio. A to sve na slavu Božju i spas duša, da se tako izgrađuje eshatološko kraljevstvo Božje na nebu, koje počinje po vjeri, nadi i ljubavi već ovdje na zemlji.